

УДК 37.035.6:355.23

О. М. СТАВИЦЬКИЙ,

*кандидат військових наук, доцент, начальник кафедри прикордоннології
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ ПРОФЕСІЇ ОФІЦЕРА-ПРИКОРДОННИКА У КУРСАНТІВ РІЗНИХ РОКІВ НАВЧАННЯ

У статті висвітлюються поняття, зміст і роль образу професії у майбутніх офіцерів-прикордонників у навчально-виховному процесі Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. Надаються результати аналізу дослідження вивчення цього феномену. Здійснено інтерпретацію отриманих результатів.

Ключові слова: образ професії, структура образу професії, професійне виховання, професійна діяльність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Ефективному вивченню педагогічних явищ сприяє використання такого методу дослідження, як педагогічний експеримент. Метод експерименту є поширеним у вітчизняній та педагогічній науці, оскільки пов'язаний зі створенням специфічних педагогічних умов, активним втручанням у педагогічну ситуацію з боку дослідника і полягає в організації цілеспрямованого спостереження. Він застосовується з метою об'єктивної перевірки правильності гіпотези дослідження. Про це йдеться у працях О. Балашова, А. Галімова, І. Грязнова, О. Діденка, Д. Іщенка, В. Мірошніченко, М. Нещадима, В. Полюка, В. Райка, Л. Романишиної, В. Ягупова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Основними характе-

ристиками професіоналізації осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі, є вибір сфери діяльності, самоідентифікація із професією, пошук свого місця у професійному середовищі, поява внутрішніх криз у процесі професійного становлення тощо (Е. Зеєр, Л. Мітіна, Є. Клімов, Г. Любимова). Не менш важливою складовою цього процесу є формування чіткого образу майбутньої професії, який включає у себе як усвідомлені когнітивні й операційні компоненти, так і неусвідомлені цінності й смисли, що “надають емоційного забарвлення окремим професійним актам і усій професійній діяльності загалом” [1, с. 49]. На думку дослідників (В. Злишков, Н. Курбет та ін.), образ професії є одним з критеріїв розвитку професійної ідентичності та виступає імпульсом особистісно-професійного розвитку майбутнього фахівця [2; 3]. Окрім того, період навчання припадає на важливий етап особистісного становлення, саме у цей період молода людина повинна вирішити питання про пріоритетність своїх життєвих цінностей, виробити свої найближчі та перспективні цілі. І у цьому зв’язку певною дилемою постає питання “пристрасного” ставлення (за Г. Любімовою) до майбутньої роботи, яка виявляється в орієнтації на професійні, корпоративні цінності чи цінності матеріальні.

Метою статті є уточнення поняття “образ професії”, його змісту і ролі у процесі професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників у навчально-виховному процесі Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького (НАДПСУ) та висвітлення результатів експериментального дослідження цього феномену, а також інтерпретація отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед концепцій дослідження феномену “образ професії” найбільш структурованим є підхід В. Серкіна [4], котрий виділяє три основних компоненти: цілі, засоби професійної діяльності та специфічну предметну область, що охоплюють зміст певної професії. Ці компоненти не передбачають охоплення усіх можливих професійних ситуацій, проте містять узагальнений специфічний зміст професії, який дає можливість відрізнити означену професію від усіх інших.

Під цілями професійної діяльності розуміється відображення у свідомості соціального призначення професії, її мети та специфічних завдань, усвідомлення місця професії у суспільстві та її цінностей. Саме образ професії може стати основою мотивації людини до оволодіння професійною діяльністю. Так, керівним мотивом оволодіння професією офіцера-прикордонника може стати розуміння суспільної значущості професії в умовах но-

вих викликів і загроз національній безпеці України у прикордонній сфері, забезпечення територіальної цілісності країни, недоторканності державного кордону, захист суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, здійснення пропуску осіб, транспортних засобів і вантажів з метою сприяння міжнародній торгівлі та туризму, протидія злочинності та контрабандній діяльності на державному кордоні, захист громадян від протиправних дій.

Під засобами професійної діяльності дослідники (Г. Любімова [1], В. Злишков [2], Н. В. Куберт [3] та ін.) розуміють шляхи та методи, які використовує професіонал для реалізації своїх власних функцій, досягнення цілей професійної діяльності у загальному та специфічному вимірах. Реалізація функцій та виконання ролей професіонала мають здійснюватись за певними вимогами, алгоритмами, які визначаються специфікою професії. Засоби спрямовують діяльність працівника, виконуючи роль певних інструментів діяльності [3]. До таких засобів можна віднести: зміст і складові інтегрованого управління кордонами, форми та способи управління оперативно-службовою діяльністю, особливості організації охорони державного кордону на різних ділянках місцевості та відповідні професійні вміння і навички.

У свою чергу, предметна область образу професії визначає спрямованість та конкретизацію діяльності професіонала, а також передбачає обізнаність, усвідомлення специфічних процесів та явищ, які існують у межах професійної діяльності [5]. Важливим у даному випадку є розуміння можливих напрямів професійної діяльності, змісту роботи посадових осіб підрозділів охорони державного кордону з організації та здійсненні охорони кордону, керівництва службою зміни прикордонних нарядів, специфіки діяльності в особливих умовах та в разі ускладнення обстановки тощо. Уявлення про перспективи розвитку професії та можливості кар'єрного росту впливають на закріплення спрямованості на подальшу професійну діяльність в обраній сфері.

Аналіз літератури та різноманітних досліджень показав, що важливу роль відіграє період, коли виникає образ професії та динаміка його розвитку, котрий можна співвіднести з етапами професійного розвитку та становлення особистості. На думку М. Теплинських, формування образу професії передбачає поєднання різноманітних відомостей стосовно професії в єдине ціле, установлення їх зв'язків [6]. Це дає можливість, з одного боку, установлювати значущість отримуваної інформації стосовно структурних елементів професії (ціль, предмет, засоби), а з іншого боку – корегувати цей самий

образ відповідно до набутих знань і практичного досвіду під час навчання, які також потребують узагальнення та систематизації.

Для виявлення специфіки образу професії майбутнього офіцера-прикордонника та динаміки його формування у курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького було проведено дослідження з використанням спеціалізованого семантичного диференціалу для оцінки професії, розробленого В. Серкіним.

З метою дослідження цих особливостей на факультеті охорони та захисту державного кордону, а також на факультеті оперативно-розшукової діяльності та права було проведено анкетування курсантів. Усього було опитано 85 майбутніх офіцерів управління підрозділів охорони державного кордону і 65 майбутніх офіцерів оперативно-розшукових підрозділів і підрозділів дізнання та адміністративного провадження (з них 47 юнаків, 18 дівчат). Відповіді на анкету, яка складалася з 15 питань, аналізувалися за чотирма основними блоками: “Професія”, “Самопізнання”, “Самооцінка”, “Самовдосконалення”. Розглянемо послідовно комплекс отриманих даних за кожним із зазначених блоків.

Образ професії і професіонала виявлявся через уявлення про позитивні і негативні сторони майбутньої діяльності. Дослідження показало, що позитивні уявлення у майбутніх офіцерів управління підрозділів охорони кордону досить різноманітні. На першому місці за частотою згадувань у юнаків стоїть суспільна корисність і значущість. Далі знаходяться: “процес охорони державного кордону та пропуск осіб, транспортних засобів та вантажів у пунктах пропуску”; “спілкування, робота з різними людьми”; “небезпека, гострі відчуття, пригоди”; “протидія порушникам державного кордону та контрабанді”. Велика кількість формулювань зустрічаються лише в окремих анкетах, серед них – “різноманітність і складність обстановки на державному кордоні”; “робота з місцевим населенням прикордоння”; “захист населення від протиправних дій”; “можливість бути корисним”; “згуртованість колективу”; “доступ до тих матеріалів і даних, що не доступні іншим”; “професія мені підходить”; “романтика”; “служба не особливо цікава, але корисна”. Часто зустрічаються відповіді “цікава всім”, “цікава багато чому”.

Серед позитивних сторін професії частіше називаються підвищення грошового забезпечення, задоволення від виконаної роботи, подяка командування, вдячність громадян, самореалізація. Слід зазначити, що часто курсанти називають серед переваг професії офіцера-прикордонника час,

вільний від виконання службових обов'язків, – відпустка, вихідний, свята, лікарняний і навіть пенсія.

У характеристиці негативних сторін професії майбутні офіцери управління підрозділів охорони державного кордону найбільш часто називають недоліки матеріального змісту: “спокуса, проти якої важко устояти”, “часті зміни місця служби”, “відсутність власного житла”, “трудомісткість, напруження, велика завантаженість, недосип, втома”, “відсутність часу для особистого та сімейного життя”, “труднощі в спілкуванні з людьми”. Разом з тим у характеристиці позитивних і негативних сторін професійної діяльності майже 30 % курсантів не дають ніякої відповіді: зустрічаються пропуски, відповіді “не знаю”, “це моя особиста справа” або різноманітні жарти.

Загалом можна сказати, що курсанти факультету охорони та захисту державного кордону найбільш часто відзначають змістовні характеристики майбутньої професії, в окремих анкетах називається безліч професійних деталей (“необхідність ведення великої кількості плануючої та звітної документації”, “складність процесуального оформлення адміністративних правопорушень”, “невизначеність даних обстановки у процесі прийняття рішення на охорону кордону”, “проблеми взаємодії та координації з іншими правоохоронними органами” та ін.), простежується деякий романтизм в оцінці професії (небезпека, ризик, пригоди як позитивна характеристика).

Другий блок анкети – “Самопізнання” – дозволив з'ясувати уявлення курсантів про вимоги, які обрана професія висуває до фахівця (якості, що курсанти вважають професійно важливими, оцінку цих якостей у себе в зіставленні з оцінками командирів і товаришів, а також “ідеальної особистості”). Це найбільш об'ємний і різноманітний та інформаційний блок відповідей. Тільки на одне питання про якості, які вони вважають важливими для своєї майбутньої професії, курсанти двох факультетів назвали більш 180 якостей. Для проведення порівняльного аналізу відповідей на це питання необхідно було провести додаткову класифікацію ознак, які найбільш часто стосувалися відповіді курсантів. Відповіді були розподілені на чотири основних види: загальні особистісні якості; загальні суб'єктні якості; спеціальні особистісні якості, важливі для даної професії; спеціальні суб'єктні якості, необхідні для успішної діяльності.

Аналіз даних, наведених у табл. 1, дозволяє зробити висновок про те, що у третьокурсників обох факультетів у відповідях переважають якості, важливі для успіху в будь-якому виді діяльності, тобто загальні професійні.

Таблиця 1

Характеристика суджень курсантів про якості, важливі в обраній ними професії (% тих, хто назвав одну або кілька якостей певного типу)

Типи виділених професійно важливих якостей		Факультет охорони та захисту державного кордону	Факультет оперативно-розшукової діяльності та права	
		юнаки (85 осіб)	юнаки (46 осіб)	дівчата (18 осіб)
1. Загальні особистісні якості				
Ставлення	до себе	–	28	6
	до інших	7	11	18
	до справи	11	17	6
Культура, загальний розвиток		21	11	12
2. Загальні суб'єктні якості				
Загальні здібності	активність	14	7	12
	воля	33	43	38
	інтелект	38	34	26
Загальна мотивація		23	9	63
Професіоналізм, знання, уміння		50	48	25
Комунікабельність		41	34	45
3. Спеціальні особистісні якості				
Ставлення	до себе	13	11	12
	до інших	34	29	40
	до справи	22	40	35
4. Спеціальні суб'єктні якості				
Спеціальні здібності	активність	8	35	–
	воля	40	43	49
	інтелект	24	39	36
Професійна мотивація		7	15	12
Спеціальні знання, уміння		25	31	25
Особливості спілкування		22	28	30
Спеціальна підготовленість		4	11	34
Моральна підготовленість		7	21	30

Серед спеціальних суб'єктних якостей частіше відзначаються: професійні знання у сфері тактики прикордонної служби, організації та здійснення прикордонного контролю, адміністративного права, кримінального процесу та криміналістики, знання теорії, впевненість у прийнятті рішень, швидкість дій, заповзятливість; якості, важливі для роботи з документами: акуратність, чіткість, точність, терпіння, уважність, посидючість, пунктуальність; якості, важливі для офіцера-прикордонника: мужність, витривалість, сміливість, рішучість, фізична підготовленість.

Серед загальних особистісних якостей частіше інших (перераховані в порядку зменшення частоти) називають чесність, відповідальність, дружелюбність, чуйність, порядність, повагу інших, гуманність, безкорисливість, справедливість. З характеристик ставлення до справи називаються сумлінність, працьовитість. Стосовно себе – впевненість у собі, самоповага. Серед спеціальних особистісних в основному називаються якості, що сприяють взаємодії в колективі: уміння працювати з людьми, уміння керувати, уміння слухати, суворість, уміння підкорятися наказам командирів (начальників), тактовність, стриманість, уміння розбиратися в людях.

Оцінюючи рівень розвиненості цих якостей у себе особисто, курсанти НАДПСУ проставляли біля кожної з названих ними якостей оцінку за десятибальною шкалою. Тут, як і з інших питань, відзначається значна різноманітність в оцінках і в кількості виділених курсантами ознак. Зведену порівняльну характеристику середніх оцінок за кожним факультетом подано в табл. 2.

Таблиця 2

Оцінка курсантами рівня розвитку професійно важливих якостей (середній бал за десятибальною шкалою)

Показники	Факультет охорони та захисту державного кордону	Факультет оперативно-розшукової діяльності та права	
	юнаки	юнаки	дівчата
Середня кількість якостей, названих курсантами при характеристиці обраної професії	6,5	7,1	10
Середній бал самооцінки рівня розвитку професійно важливих якостей	6,5	7,5	7

Аналіз відповідей показує, що рівень розвитку загальноособистісних і загальнопрофесійних якостей (комунікабельність, доброта, цілеспрямованість, прагнення бути кращим, активність, енергійність, інтелект та ін.) оцінюється більшістю курсантів набагато вище, ніж спеціальних якостей (від 8 до 10 балів). Високо оцінюються юнаками такі спеціальні якості, як сміливість, хоробрість, відвага. Але в цілому тут варто говорити лише про деякі тенденції, оскільки в кожній групі є безліч варіантів і комбінацій в оцінках якостей, які потрібні в обраній професії.

Блок “Самооцінка” дозволяв виявити оцінку курсантами власної готовності до обраної професії, оцінку придатності до неї й оцінку свого розвитку за 3 роки навчання. У табл. 3 подано порівняльні дані про оцінку курсантами своєї готовності до обраної професії. Дані таблиці дозволяють стверджувати, що переважна більшість курсантів на третьому курсі вважає себе достатньо готовими до майбутньої діяльності. У графу “Готовий частково” були віднесені всі відповіді з формулюванням “частково”, а також ті, де рівень готовності оцінювався в межах від 60 до 90 % (таких конкретних оцінювань було достатньо багато). У графу “Готовий слабо” заносилися відповідні відповіді, а також відсоток готовності нижче 50. Аналіз відповідей на додаткове контрольне запитання “Як Ви вважаєте, чи реально Ви оцінюєте свою придатність до професії?” 98 % відповіли “Реально” або “Так”.

Таблиця 3

**Оцінка курсантами рівня готовності до обраної професії
(у % від кількості курсантів, що відповідали на питання)**

Рівні готовності до професії	Факультет охорони та захисту державного кордону	Факультет оперативнорозшукової діяльності та права	
	юнаки 85	юнаки 46	дівчата 18
Повністю готовий	12	18	11
Готовий частково	83	73	83
Готовий слабо	5	9	6

Та ж тенденція зберігається і на старших курсах. Але самооцінки різко диференціюються. Суб’єктні якості (професіоналізм, знання, посидючість, акуратність, уважність) старшокурсники оцінюють низько (ставлять собі від 2 до 5 балів), а особистісні – чесність, відповідальність, працьовитість, доброзичливість – як і раніше, оцінюють дуже високо, особливо це стосу-

ється дівчат. Бесіди на тему самооцінки свідчать про те, що оцінювання себе вищими балами пов'язано, в основному, з недостатньо розвинутими вміннями самоаналізу. Чим більш розвинутий курсант, освічений і відповідальний, тим адекватніше він оцінює свої якості й здібності.

Блок “Самовдосконалення” дозволяв виявити уявлення курсантів про те, яким чином вони мають намір розвивати відсутні якості, а також оцінку процесу навчання та пропозиції щодо його удосконалювання.

Намір самоудосконалюватися і розвивати свої професійні й особистісні якості висловлюється у більшості анкет на всіх факультетах, незалежно від професійних намірів, оцінки власної готовності та придатності до обраної професії. З числа засобів самовдосконалення на всіх факультетах на першому місці стоїть самоосвіта. На другому місці в майбутніх офіцерів управління підрозділів охорони державного кордону стоїть самовиховання й засоби саморегуляції (самоконтроль, самозвіт, самозобов'язання, самонавіювання). Майбутні офіцери оперативного-розшукових підрозділів більше значення приділяють вправам і тренуванням, набуттю досвіду. Сюди включаються як фізичні тренування, так і “тренування розуму, волі, комунікабельності”, заняття спортом.

Розглядаючи засоби самовдосконалення, які курсанти мають намір використовувати, можна з упевненістю сказати, що вони носять загальний характер. Лише в окремих анкетах зустрічаються конкретизовані висловлювання, такі як “переступаючи через власну ліню”, “аналізуючи думки оточення”, “розширюючи коло спілкування”, “використовуючи вправи для тренування сили волі”, “через постійний аналіз своїх вчинків і рішень”. У більшості випадків курсанти використовують поняття, які вони вивчили з теми “Самовдосконалення прикордонника” у курсі педагогіки.

Узагальненість засобів самовдосконалення, про які говорять курсанти, ставить завдання іншої організації занять з даної тематики, більш наближеної до ситуації професійного розвитку курсантів, ніж до керівництва розвитком підлеглих, як це проводиться у теперішній час.

Висновок. Образ професії є необхідною умовою успішного самовизначення майбутнього офіцера-прикордонника, а його формування залежить від багатьох чинників суб'єктивного та об'єктивного характеру. Виконуючи інтегративну функцію, пов'язуючи розрізнені знання про майбутню професійну діяльність у систематизовану структуру, він виступає своєрідним “індикатором” професійної спрямованості курсантів. Проведений аналіз дозволив зробити висновок про те, що уявлення про професію і про себе як

майбутнього професіонала в курсантів другого, третього і четвертого років навчання на обстежених факультетах НАДПСУ відрізняється нерівномірним розвитком, значною різноманітністю характеристик і протиріччями в уявленнях про себе як про суб'єкт діяльності. Курсанти з відносно високим рівнем розвитку професійної самосвідомості складають біля 25 % всіх опитаних. Стільки ж може бути віднесено до групи з середнім рівнем розвитку професійної самосвідомості. Близько 50 % опитаних можуть бути охарактеризовані як курсанти з рівнем нижче середнього та низьким. Кожна з цих груп вимагає диференціації в процесі професійного виховання.

Висновки, отримані у результаті дослідження, можуть слугувати поштовхом для створення відповідних умов освітнього середовища у вищому військовому навчальному закладі, які забезпечують позитивну роботу суб'єктів навчально-виховного процесу НАДПСУ з формування і деталізації образу професії у майбутніх офіцерів-прикордонників різних років навчання.

Список використаної літератури

1. Любимова Г. Ю. От первокурсника до выпускника: проблемы профессионального и личностного самоопределения студентов-психологов // Вестн. Моск. ун-та. – Сер. 14 : Психология, 2000. – С. 48–56.
2. Злишков В. Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології / В. Злишков // Соціальна психологія. – 2006. – № 5 – С. 128–136.
3. Курбет Н. В. Акмеологические условия и факторы развития образа профессии у студентов политехнического колледжа : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. психол. наук : 19.00.13 “Психология развития, акмеология (психологические науки)” / Н. В. Курбет. – М., 2007. – 24 с.
4. Серкин В. П. Алгоритм разработки и бланки специализированных семантических дифференциалов для оценки работы, профессии и профессионала / В. П. Серкин // Психологическая диагностика. – 2007. – № 5. – С. 11–29.
5. Зиброва С. В. Профессиональное сознание: репрезентация и образ профессии : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. психол. наук : 19.00.13 “Психология развития, акмеология (психологические науки)” / С. В. Зиброва. – Красноярск, 1999. – 122 с.
6. Теплинских М. В. Принципы развития профессионального самосознания специалиста по социальной работе в процессе их профессиональной подготовки / М. В. Теплинских // Социальная работа. – 2000. – № 5. – С. 7–12.

Рецензент – доктор педагогічних наук, доцент Мірошніченко В. І.

Стаття надійшла до редакції 11.07.2013.

Ставицкий О. Н. Анализ результатов экспериментального исследования образа профессии офицера пограничника у курсантов разных лет обучения

В статье освещаются понятие, содержание и роль образа профессии у будущих офицеров-пограничников в учебно-воспитательном процессе Национальной академии Государственной пограничной службы Украины имени Б. Хмельницкого. Приведены результаты анализа исследования изучения этого феномена. Осуществлена интерпретация полученных результатов.

Ключевые слова: *образ профессии, структура образа профессии, профессиональное воспитание, профессиональная деятельность.*

Stavytskyy O. M. Analysis of results of experimental research of professional image of officer-borderguard among cadets in different years education

The article reveals the concept, content and professional image role of the future officers-borderguards in the educational process of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky. The analysis results of the study of this phenomenon have been given. The interpretation of the results has been carried out.

Keywords: *professional image, structure of professional image, professional education, professional activity.*